

HATÁRJÁRÁSOK ÉS HATÁRJELEK A KÖZÉPKORI BÉKÉS VÁRMEGYÉBEN

– Havassy Péter –

A történeti kutatásban meglehetősen ritka esetnek számít, hogy egy irodalmi alkotás irányítsa a figyelmet addig kevésbé vagy egyáltalán nem érintett terület vizsgálatára. * Nos, Arany János „A hamis tanú” című verse ilyen, mely annál is örövendesebb, mert a jeles költőt éppen egy Békés megyei példa ihlette meg:¹

*Állj elő, vén Márkus! vedd le a süveget,
Hadd süsse a napfény galamb-ősz fejedet;
Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,
Atya, Fiú, Szent-Lélek hármias Istenségre:
Hogy az a darab föld, a melyen most állasz,
Nem tarcsai birtok, – ladányi határ az.*

Arany János más műveiben, így a „A Jóka ördöge” és „A csillaghulláskor” című epigramma-sorozatában szintén érinti a határkérdést, felkeltve az érdeklődést a téma iránt. Kevésbé ismeretes azonban, hogy Arany Jánost megtörtént esemény ihlette versének megírására. Egyrészt olvashatta Szabó Károly úttörő jellegű cikkét a köröstarcsai helynevekről,² másrészt kisújszállási tanító korában hallhatott arról az 1730-ban lezajlott eseményről, amikor a későbbiekben már a városhoz tartozó Marjalaka és a Békés megyei Ecség közötti határperben az előbbi javára két nagyon idős ember úgy esküdött meg, hogy talpa alá a csizmájába földet tett. Mikor azonban az esküt letették, az egyik szörnyethalt, a másik megvakult.³ Arany versének alapját kereshetjük azonban abban a tanúvallomásban is, amit Juhos István egykori tarcsai lakos tett 1728-ban a Ladány és Tarcsa közötti határperben: „*A Gácsérmál levette a csizmáját s úgy esküdött meg, hogy ez a föld a tarcsai határhoz tartozik, s az ő vallomása után vonták meg újra a határt... csak ezen Juhos Istvánra vonatkozhatik az Arany Jánostól is megénekelt Vén Márkus mondája*” – írja Karácsonyi János⁴ és az ő nyomán Györffy István, aki azonban megjegyzi, hogy Juhos vallomása később történhetett, mint a vén Márkusé, mert vele már levették a csizmáját, nehogy a szülőfaluja földjét a talpa alá tegye.⁵ Riedl Fri-

* Jelen dolgozatunk egy része – az alföldi középkori határjelek kérdése kapcsán – már napvilágot látott (HAVASSY 2001. 39–45.), de későbbi kutatásunk során e korábbi kerethez annyi új, szigorúan csak Békés megyére vonatkozó adatot sikerült összegyűjtenünk, mely a jelentősen kibővített, ismételt közlést indokoltta teheti.

¹ Arany János összes költeményei. Budapest, 1955. 230.

² SZABÓ 1850–1851. 376.

³ GYÖRFFY 1916. 211.

⁴ KARÁCSONYI 1896. 210.

⁵ GYÖRFFY 1916. 210.

gyes,⁶ Binder Jenő⁷ és Róheim Géza⁸ egyértelműen Szabó Károlynak a tarcsai Márkusörvény (Láposörvény) helynévhez kapcsolódó történetét fogadják el Arany költeményének alapjául. *Ipolyi Arnold*⁹ több mondát közöl, *Róheim Géza*¹⁰ és *Berze Nagy János*¹¹ pedig számos magyar és európai párhuzamot idéz a hamis tanúzásra és következményeire. Így vált tehát egy megyénkben született rövid közlemény és egy vers a határjel-kutatás egyik fő ösztönzőjévé.

A feudális kor végi határjárásokról és határjelekről legutóbb *Takács Lajos*¹² adott az egész országra kiterjedő monografikus feldolgozást, *Tárkány Szűcs Ernő* pedig a „Magyar népi jogszokások” című művében nyújtott átfogó ismertetést a határ védelmének jogi eszközéről.¹³ Sajnos e kötetek vizsgált korszakunkra nem tartalmaznak adatokat, ellenben, ha röviden is, de tudós történészeink, *Szabó István*¹⁴ és *Maksay Ferenc*¹⁵ foglalkoznak kiváló műveikben a középkori határjelekkel és határjárásokkal. Legutóbb e sorok írója tért ki az Alföld középkori határjeleire.¹⁶

Valamely közösség határvédelmének legbiztosabb módja a megnyugtató elhatárolás volt, azaz a település határán olyan jól látható, szilárd jeleknek a lerakása, „melyek minden szomszédnak érthetően és azonnal a tudomására hozták, hogy azon túl tilos a hatolás, addig hat az illetékessége, birtokjoga: ott a határ!” Ezért tulajdonítottak minden időben nagy jelentőséget pontos kijelölésének, melyre általában az uralkodó, vagy valamelyik főméltóság adott parancsot.¹⁷ A királyi utasítás szövege általában az alábbi volt: „És ezek után, a falubirtok e határjárásának, határjelek felállításának és megújításának rendjét, az ott felállítandó határjelek haladási vonalával, valamint az ellentmondók és megidézettek – ha lennének ilyenek – nevével, s a számukra kijelölt határnappal egyetemben, nekünk írásban hűségesen jelentsétek vissza” – olvashatjuk Zsigmond 1425. évi Gyomával kapcsolatos, az egri káptalannak írt oklevelében.¹⁸ Talán még konkrétabb Mátyás király 1487. évi utasítása a váradi káptalanhhoz:¹⁹ „Ebben az ügyben, ennek az oklevelünknek rendjében erős paranccsal meghagyjuk hűségteknek, hogy küldjétek ki saját embereteket közhitelű tanúként, akinek jelenlétében az említett Békés vármegye egyik választott, nemesi rendű esküdtje ... mint a mi emberünk, kimenvén az említett Bucsa falubirtok helyszínére, s miután a törvényes módon összehívta annak valamennyi szomszédját és határszomszédját ... és azt a falubirtokot, igaz és ősi határjelei szerint megjárván, s a szükséges helyeken a régiek mellé új határjeleket emelvén, s miután így együtt megjárták annak határát, s miután mások birtokjogaitól határvonalakkal elkülönítették és határjelekkel megkülönböztették, ugyanazon királyi ember hagyja meg és adja birtokba a fent nevezett kérelmezőnek örökjogú birtoklásra...” De idézhetjük 1435-ből Báthory István országbíró, aki azért adja ki utasítását a káptalannak, mert Ege falu, Körösladány és Varsányegyházapuszta felőli oldalán nagyon rászorul már a törvényes határjárásra, határjelek felállítására, illetve felújítására.²⁰ A határ megvonásának és

¹² TAKÁCS 1987.

¹³ TÁRKÁNY 1981. 689–698.

¹⁴ SZABÓ 1969. 107–116.

¹⁵ MAKSAY 1971. 133–138.

¹⁶ HAVASSY 2001. 39–45.

¹⁷ TAKÁCS 1987. 15.

¹⁸ DL. 63179.

¹⁹ DL. 107390.

²⁰ DL. 107381.

rendezésének mindennemű tennivalóját a megye közhitelű cselekményeit védő ispán vagy alispán, pristaldus, később szolgabíró vagy esetleg egy vármegyei esküdt, még ritkában egy várjobbágy látta el. (Magam alföldi példát erre nem találtam, de korábbi kutatásaimból tudom, hogy Nógrádban többször vesznek részt határjáráson is a szandai várjobbágyok.) Rajtuk kívül ott találjuk a királyi embereket és valamely hiteles hely egyik tagját, továbbá a szomszédokat és a határosokat, valamint a megeskettetett tanúkat, általában olyan idősebb jobbágyokat, akik „*meg venhettek és it zwlettek*” (megvénhedtek és itt születtek) – olvashatjuk egy 1517. évi oklevélben.²¹ 1523-ban a csanádi káptalan előtt egyezségeket kötnek Fábiánsebestyén és Ecset földesurai. Egyezségük alapja az a határjárás volt, amelyet az általuk egymás falvaiból kölcsönösen kiválogatott négy-négy, illetve más nemesek Szentlászló nevű falujából általuk együttesen kiválasztott nyolc tekintélyes jobbágy végzett el, akik e határjáró és határjelkitűző munkájuk előtt esküt tettek a határjáráshoz kiküldött királyi ember és a káptalan közhitelű tanúja előtt – mint olvashatjuk „*akik valamennyien nem nemesi rendű emberek, s őket mint általuk kiválasztottakat a helyszínre vezették; ezek a nem nemesi rendű választott férfiak azután – miután az említett királyi ember és a mi emberünk színe előtt letették a szokott szigorú esküt – ugyanazon királyi ember és a tanúbizonyosság–emberünk jelenlétében a fent írt Echteh és Fabian Sebestyén falubirtokok területét és határait ... körös körül, úgy, ahogyan alább következik, megjárták, lelkiismeretesen megtanácskozták azok határait, és ki is jelölték azokat.*” Az esettel azért foglalkoztunk kissé hosszabban, mert a határjárásban és határ megállapításban párját ritkító eset az, hogy részint kölcsönösen egymás falujából és együttesen egy környékbeli, semleges falubirtokból, Szentlászlóból válogatott, gyakorlatilag jobbágyi rendű döntőbírákra bízták a birtokos nemesek a határjárást, határjelkitűzést és határvonal megállapítást, mindezt kilenc esztendővel a parasztháború után.²² A határok kijelölése nemcsak a földesúr, hanem az adott közösség egészének egyik legfontosabb jogi aktusává vált századokon keresztül. Legyen szabad ezért egy későbbi korszakból származó, de az előbb elmondottakat hangsúlyosan megerősítő 1814. évi gyomai határozatot idéznünk:²³ „*Bíróválasztás után, mihelyest az idő engedi, a múlt esztendőnek bírása számosabb lakosokkal a határ szélére kimegyjen, és minden határdombokat azoknak megnevezésével és a mappába leendő kimutatásával az új bírónak és tanácsnak megmutatja és resignálja, mely határokat az új bíró illetéknéppen általvévén, azokat vagy maga személyesen, vagy az tanácsból kiküldendő deputátusok által számosabb lakosok jelenlétekbe gyakran, legalább minden 3 hónapban egyszer eljárja és megvizsgálja, és az előfordult változásokról s tapasztaltakról az illető uradalmi tisztnek jelentést tegyen.*”

Nyilván korszakunkban is előfordult már, de később gyakorivá vált, hogy a hűsvéti vagy a Szent György napi határkerüléskor fiatalabb lakosokat megcsapattak, megvesszőztek, hajukat megráncigálták stb., – egy erdélyi példa alapján az „*emlékezetet hátuljokra verték*”, hogy egész életükben emlékezzenek a határjelekre.²⁴ Nem volt ez máshogy Békés megyében sem, mert pl. 1620-ban így vall a Békés és Doboz közötti

²¹ SZABÓ 1969. 109.

²² DL. 107405; HAVASSY 2001. 41.

²³ IMPLÓM 1971. 63.

²⁴ SZABÓ 1971. 30–34.

határjárás alkalmával az 54 éves Sáros Tamás nevű dobozi tanú:²⁵ „*Annak utána mind a két helyből ugyan sokan voltak az öreg Emberek, iffiú Emberek is, én is köztük voltam ..... Békés felől mennénk az Kosdér Szigettyére, nem mennénk által az Derékon, mert nagy víz volt az Derékban, hanem onnét is visszatérének, mert engemet ott megragadának, és egy Reketye vesszővel egy Márkus Pál nevű Ember erősen meg vere, és meg hagyák az öreg Emberek, hogy megemlékezném rólla, azért én így emlékezem a dologról.....*” Az ütlegetés később is gyakorlat maradt, így idézhetjük azt az 1797-ben megtörtént esetet,²⁶ amikor „*Vida András a Tanut pofon ütötte, mondván, ne, ötsém, ezt azért cselekedtem, hogy jövődöben is emlékezzél arról, hogy ez az hármás határ egyik Csökmei, második Tordai és a harmadik Szeghalmi ... azóta a Tanú jól emlékszik rájuk.*” 1828-ban így emlékezik az egyik 83 éves öcsödi tanú:²⁷ „*Annál is inkább van esmeretsége ezen gátról, mert egyszer meg is verték ezen gátnál, 12 csapódván reája emlékezetnek okáért.*” Későbbi forrásainkból kiderül továbbá az is, hogy az emlékezetbe vésés többnyire a határ valamelyik nevezetesebb helyén történt, így pl. 1823-ban Szeghalomban egy hányott határnál „*a hol most a Csökmei malom áll ... eötet megh verték*” – vallotta az egyik tanú.²⁸ Itt jegyezzük meg, hogy sokan ezt kifejezetten magyar gyakorlatnak tartják és tartották, de legyen szabad bemutatnunk egy rövid idézetet Reymont a Parasztok című művéből:²⁹ „*Eppen az első határdombhoz közeledtek ... A pap imádságot mondott a jégeső ellen és meghintette szentelt vízzel a világ négy táját, a fákat, a földet, a vizet, s az alázattal meghajolt fejeket. ... Tovább indultak, balra kanyarodva a réteken, a szelíd emelkedés irányában. Csak a gyermekek maradtak el, mert a Gulba fiú Vitekkal ősi szokás szerint néhány fiút deresre húzott a dombon.*” Azonban a hathatós emlékezetbe vésésen, a megcsapatáson túl volt egy általánosnak mondható gyakorlat is, nevezetesen, a fiatalok szinte kötelezőszerű oktatása, kitanítása a település határpontjairól. Jó példa erre Doboz, ahol 1620-ban 50–70 év közötti tanúk gyerekkorukra visszaemlékezve így nyilatkoztak:³⁰ „*Maró éren által az atyám egy nagy Tölgyfát mutatott, és mondotta Békési határnak ... Békés felől volt egy temérdek fűz a tisztán, és öreg Emberek azt mondták Békési és Doboz határnak ... Az Atyámtól úgy hallottam, hogy az Berczikebéren által az Békésieknek semmi közök nincsen ... Én gyermekségemtől fogva ezen az földén nevelkedtem, de villongásban volt Békés között és Doboz között az Határ. Hallottam az Atyámtól, hogy egy Fok jön ki az Körösből, a melyet Ároknak hívnak, egyszer egy időben egy Ember holt volt belé ... Emlékezem reá, iffiú Legény voltam, a Török idejében immár a Doboziak és Békésiek egyenlőképen határt járanak, én is ott voltam ... Én Dobozon laktam, ott születtem a világra, tudom azt bizonyosan, hogy még a Magyarok idejében ... azt is hallottam Atyámtól, mert ő is Erdő Biró volt...*” A doboz–békési határjárás kapcsán még egy érdekes adatra kell felhívunk a figyelmet, mely egyedi esetnek tűnik az általunk eddig megismert források és az áttanulmányozott irodalom alapján:³¹ „*...az Emlőstőlynél két fő Ember (ugy mint Békési Tarhos István régi Biróság viselő Ember, ismét Doboz Pák*

²⁶ TAKÁCS 1987. 191.

²⁷ IMPLOM 1971. 64.

²⁸ TAKÁCS 1987. 181.

²⁹ W. S. REYMONT: Parasztok III. Budapest, é. n. 196–197.

³⁰ HAAN 1870. II. 222–228.

³¹ HAAN 1870. II. 225.

András) erősen megbirkozának, emlékeztén meg azt mondották, hogy a Békési Tatus a Dobozi Tátussal meg birkózott, az Dobozi Tatos birja vala meg a Békési Tátost, egyenlőképen mind az két fél járta az Határt.” Az emlékezetbe vésésből tehát az idősebbje is kivette részét, olyan tettet végrehajtva, melyet egykönnyen nem felejtett el az aktuálisan részt vevő. A szájhagyomány, a kollektív emlékezet, és az emlékezésre szigorúan, tudatosan odafigyelő közösség tehát adott esetben több száz éves állapotot rögzített, s különösen igaz ez a megállapításunk azokban az esetekben, amikor a 18. század elején a határok újbóli bejárása során a tanúvallomások és az egykori iratok adatai egybecsengenek, pl. 1728-ban az egyik tanú vallomása alapján éppen úgy húzták meg Köröstarcsának a Büngösdtől a Mihályhalomig terjedő határát, ahogy az már 1479-ben is fennállt.³²

Tehát a határjelek megőrzésének igen fontos feltétele a kontinuos népesség, amely nemcsak gondozta a metákat, hanem a jelek ismeretét is biztosította, mintegy az emlékezetet fenntartotta. Egy-egy falu középkori és 18. századi helyneveit összehasonlítva egyértelműen kitűnik az ősi határjelek újkori továbbélése, még olyan települések esetében is, melyek lakossága a kutatók szerint a török időkben teljesen elpusztult. Tehát néhány lakos mégiscsak túlélte a hódoltságot, vagy egykori falujába tért vissza, hiszen a földrajzi nevek áthagyományozása másként nehezen képzelhető el.³³ A kontinuos határnevek felsorolása kimeríti jelen tanulmányunk kereteit, de az érdeklődő megfelelő bizonyítékot talál állításunk igazolására a Pesty Frigyes-féle gyűjteményben³⁴ és a Békés megyei régészeti topográfia kötetében a dolgozatunkban említett településeknél, illetve a középkori földrajzi nevek felsorolásánál.³⁵

A vizsgálatot végzők gyakran meghatározták a határjelek közötti távolságot is. Nemritkán a megosztó határ a templom szentélyének ablakából kiindulva, az utca közepén haladva 32 ölet futott meg, többször a meták között lépésben, máshol fejszedobással (hasonlóan, mint a germánoknál), de előfordult, mint pl. 1326-ban a Békés megyei Károly falu határjárásánál, ahol egy bot eldobásával (hajítófa) adták meg a két határjel közötti távolságot: „a fent nevezett vár birtokrészét választja el addig, ahol egy bot eldobásának távolságában van két határjel.”³⁶ Leggyakrabban mégis nyíllövessel mérték ki.

A határok régiségére jellemző, hogy az 1075. évi garamszentbenedeki alapító oklevélben az egészben adományozott falvak, így több alföldi, pl. Dobozi, „*terminatam propriis terminis*”, azaz „*saját határaik között*”, sőt részletes határleírásban jelennek meg.³⁷ A jelek régiségére is több adatot felhozhatnánk, ízelítődül: 1297-ben a Békésszentandrás környékén fekvő Fejéregyház és Hén határainak bejárásánál már régi és ősi határvonalakról hallunk.³⁸ 1326-ban Csudabalan pedig a régi és ősi határjeleken kívül újak megalkotásáról esik szó.³⁹

³² KARÁCSONYI 1896. 210.

³³ HAVASSY 2001. 41–42.

³⁴ JANKOVICH 1983. passim.

³⁵ MRT 6. 222–226; MRT 8. 496; MRT 10/2. 723–724, 727–729.

³⁶ DL. 71546.

³⁷ SZABÓ 1969. 107.

³⁸ DL. 71351.

³⁹ DL. 107375.

A határjelek között rangbéli különbségek voltak. Egyeseket ugyanis *capitalis* vagy *capitaneus metának*, ritkábban *principálisnak* vagyis fő határjelnek neveztek. A többiekhez képest az ilyen nagyobb és kiemelkedőbb határjeleket rendszerint a megjárt és leírt határ kezdő vagy végső pontjára helyezték, de az is előfordult, hogy két vagy több határ összeszőgelésénél is fő határjeleket állítottak fel. Alkalmazták ezt abban az esetben is, ha nem a határ bejárása volt a közvetlen cél, hanem csak annak jelzése, így pl. 1475-ben Csudabalán a *Szorobot*, *Érhát*, *Szélhalom* és *Farkashalom* számítottak *capitalis* pontoknak.⁴⁰

A határjelek lehettek természetesek, vagy mesterségesek, s mindkettő keveréke is, mint pl. amikor egy élő fába keresztet vágtak, nagy szöveget vertek stb. (1. kép) Az előbbiekhöz tartoztak elsősorban a vízfolyások, folyók, patakok, erek, gyakran a mocsarak, mint pl. 1330 körül Szeghalomnál,⁴¹ ide soroltak továbbá a tavak is. Azonban a halastavak esetében vigyáznunk kell, mert ezek már mesterségesek is lehetnek. A tavaknál maradván igen ritka határjeleink a bennük elterülő szigetek, így 1487-ben a bucsai *Keszeges* tóban lévő *Hegedűs hat Szigetén* emelnek új meta terrae-t.⁴² Vízfolyás esetében leginkább annak eszmei közepe volt a határvonal. Ha azután a folyó vagy a patak idővel megváltoztatta a medrét, sok határvita keletkezett, akár ha – mint az leginkább történt – a határ az elhagyott meder (morotva, holtág) mentén megmaradt, akár ha követte az új folyást. Így általános gyakorlattá vált, hogy a vízfolyás mellett a parton kis földkupacot, meta terrae-t hánytak, mintegy vitathatatlanná téve a határ állandóságát.⁴³

A természetes határjelek sorába illeszkednek továbbá elsősorban az Alföldön azok a futóhomok által összehordott dombok, melyeket halomnak, kurgánnak, kunhalomnak neveznek. Ezek döntő többsége azonban mesterségesen, elsősorban temetkezés céljára alkotott kiemelkedés. E temetkezési szokásról nevezték el a későbronzkori halomsíros kultúrát, de jellemző volt a szkíta korra, a szarmatákra stb. is. Alföldi viszonylatban a legfontosabb határjelnek mondható, mert nem akad a kezünkbe olyan forrás, melyben valamilyen halmot, dombot, hegyecskeket ne emlegetnének. Továbbá mesterségesen alkothattak dombot kifejezetten határjel céljára, mint pl. 1326-ban, amikor szó esik a Túr folyó melletti, a csudabalai határba eső mesterségesen felhányt halomról, a *Terehalomról*, mely mind a mai napig földrajzi névként él.⁴⁴ (Újabb adat az előbb fejtegetett helynév kontinuitásra.) Nyilván mesterségesek a több helyütt előforduló *Ásothalmok* is.⁴⁵ 1394-ben nagyon ritka példaként Fövenyes, Kígyós és Vadad határjárásában *Marosi Miklós ásása* nevű halommal találkozunk, mely feltehetően az azt készítő földesúr nevét őrizte meg.⁴⁶

A legegyszerűbb mesterséges határjel a kisebb földhányás, földkupac (*meta terrae, tumositas, acervus terreus*) volt, melyet Európában máshol is jól ismertek. A kisebb-nagyobb halmokat sokszor azzal tették utólag is azonosíthatóvá, hogy azokban

⁴⁰ DL. 17698.

⁴¹ DL. 48027.

⁴² DL. 107390/1.

⁴³ HAVASSY 2001. 43.

⁴⁴ DL. 107375.

⁴⁵ HAVASSY 2001. 43.

⁴⁶ DL. 7914.

valamilyen maradandó emlékezetes tárgyat, legtöbbször valamilyen jellemző kődarabot helyeztek el. Minden bizonnyal a homokos, alföldi talajon azt a célt szolgálta, hogy a határjel akkor is a helyén maradjon, ha a földkupacot a futóhomok elhordta: idézve, így a határjel ismét „feldombolható” lesz.⁴⁷ Az egyik ránk maradt középkori határkövet éppen múzeumunk őrzi. A tárgyba *GVLM* betűket véstek, mely a *Gyulae Urbis L.* (quingagesima) *Meta*, azaz Gyula Város L. (ötvenedik) Határ Halma rövidítése. *Bendefy László* szerint a *GVLM* rövidítés utolsó *M* betűje olyan *H* betűnek is olvasható, mely fölé – a középkori betűkettőzési gyakorlatnak megfelelően – vízszintes vonalat húztak, s ezért képzelhető el a *Határ Halma* feloldás (lásd 2. kép). Ugyancsak az ő megállapítása, hogy a kő előkerülési körülményeiből – a 19. század közepén dobozi lakosok ásták ki kincskeresés közben – is „kétségtelenül kitűnik, nem felszíni, hanem földalatti pontjelölésül szolgált; vagyis jellegzetes állandósítási jel. Mint ilyen, Magyarország legrégebb ismeretes állandósítási köve, egyben pedig egyetlen ismeretes feliratos középkori állandósítási kövünk.”⁴⁸ Ez újabb adalék arra a megállapításra, hogy a metákat, mintegy azok ellenőrzése és könnyebb azonosítása céljából, olykor meg is számozták, amire elsősorban az egyforma földhányásos határjelekkel jelölt alföldi települések esetében került sor. Igen kedvelték a malomköveket, nyilván ezeket kell sejtenuk a forrásainkban előtűnő „*perforata*” és „*lyukas*” kövek alatt is.⁴⁹ Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a halászat fontos eszköze a fenékörkő⁵⁰ sem, mellyel Gyoma I. és II. katonai felvételének térképein találkozhatunk, *Fenekér h.*, illetve *Fenekörkő h.* (halom) formában.⁵¹ Alkalmazásukról a későbbiek során sem mondtak le, s hogy mennyire furcsa eredete lehetett olykor egy-egy, a határ valamelyik pontján felhasznált kőnek, azt pl. egy 1834-ben lezajlott határper anyagának részlete is sejteti: a „*határ dombhoz a Szeghalmiak egy káposztás követ is hozattak Szeghalomról, az öreg Petri István Pinczejéből, melyet a halomba bé tettek.*”⁵² Találkozunk azonban olyan adattal is, amikor kifejezetten kisebb építményről esik szó, így 1525-ben Kerekegyháza és Békéscsaba határjáró oklevelében a következőket olvashatjuk: „*közben továbbhaladva kelet felé a Korhanhath nevű mezőn hasonlóképpen egy kőből épített határjel ásatott be.*” A forrásban szereplő „*meta edificatoria*” szó szerinti jelentése: „megépített határjel”, mely kifejezést egyformán használják a korszakban mind a kőből, mind pedig a téglából megépített (de feltétlenül kőművesmunkát igénylő) határjelekre.⁵³

Amennyire általános volt Európa-szerte kövek határjelként való felhasználása, annyira sajátosan magyar jelenség volt első századainkban a *bálványkő* mint határjel. Nyilván ennek az emlékét őrizte meg az 1330 körül Torda és Szeghalom határjárásában említett *Bálványoshalom*.⁵⁴ A kőszegény Alföldön határjelként alkalmazták a téglát is, így pl. 1394-ben Fövényes, Kígyós és Vadad határjárásánál, mely olyan eset eredményezett, mely korszakunkban csak ebben az általunk ismert forrásban bukkan

⁴⁷ SZABÓ 1969. 113–114; HAVASSY 2001. 43.

⁴⁸ BENDEFY 1960. 47–48.

⁴⁹ HAVASSY 2001. 43.

⁵⁰ GYÖRFFY 1922. 73.

⁵¹ Gyomai Tanulmányok. (Szerk.: Szabó Ferenc) Gyoma, 1977. 516–518.

⁵² TAKÁCS 1987. 97.

⁵³ DL. 31048.

⁵⁴ DL. 48027.

elő, nevezetesen, hogy ahol csak két falu határa találkozott, oda a földkupacba két-két téglát ástak be, de amikor a hármashoz értek, akkor a kis halomba már három-három téglát került (3. kép).⁵⁵ Ez a gyakorlat a későbbiekben is élt, mert 1799-ben Bucsa egyik határhalmába négy téglát tettek.⁵⁶

1262–1424 közötti, kunokkal kapcsolatos okleveleinkben arról olvashatunk, hogy pl. Ágasegyháza határában hányt halomba „a nagyobb emlékezetért” egy serleget, *Feketehalomnál* a jel csúcsába egy vas késpengét, az *Ugulehomokába* egy fazekat, a *Kulpakorhánja* nevű halomba két nyílhegyet, Esső falu határjárásakor az akkor emelt halomba egy „nagy kun serleget” rejtettek el.⁵⁷

A földhalom és a kő mellett Magyarországon, de Európában is a leggyakoribb határjel a fa, fasor volt. Az ideiglenes határjelek esetében más növényeket is alkalmaztak, így pl. összekötött csomót, nádköteget (4. kép), leveles ágat (az ún. cégért, 5. kép), több leveles ágból összerakott földbeszúrt vagy rúdra erősített jelet, az ún. csóvát. Bár nem tartozik tárgyalt korszakunkhoz, de mindenképpen megjegyzésre érdemes, hogy a határkaróknak, s néhány helyen a határdomboknak volt vidékünkön egy sajátos elnevezése is, a *cuca*, *cúca* vagy *cúcca*. Az Új Magyar Tájszótárt átvizsgálva a magyar nyelvterületen ilyen jelentéssel csak a Kis- és Nagysárrét területén, illetve ezek környezetében ismeretes.⁵⁸ 1813-ban a füzesgyarmati–nagyrábéi határ bejárásakor a kiküldöttek jelentették, hogy „az eddig tartatott helyeken minden ellenkezés nélkül letétettek a cucák, úgymint határfák”, mert a korábbiak az 1811. évi tűzvészben elégtek.⁵⁹ 1834-ben a Csökmő–Szeghalom közötti határ bejárásakor a rétségbe vitték „a Czuczát, a régi Czuczca Czölömpökhöz”, de a cucával felállított fenyő szál rövidnek bizonyult, ezért felszögeztek rá „egy erős léczet, mely lécznek felső végire csomót kötötünk, hogy a száraz földről meg lehessen látni” (6. kép).⁶⁰ Határdomb jelentésére pedig idézhetjük: „A vén Ráboi gulyás, az meg mikor elkülönítették az újfalusi legelőt, esett marha belsejét ásta el a cucába.”⁶¹ A póznaszerű alkotásokon kívül gyakori az oszlop is (7. kép), így 1620-ban az egyik dobozi tanú egy korábbi esetre így emlékezik: „...sokan oda jövének egyszer az Békésiek, és egy nagy vermet ásván, egy Egerfa oszlopot tőnek az veremben, betölték, és azt mondák, hogy a Határ.”⁶²

Szilárd határjelként mindenféle fa számításba jöhetett, így pl. 1330 körül Torda és Szeghalom határjárásában körtefa,⁶³ 1355-ben Vésztő és Fás esetében vadkörtefa, fűzfa, almafa, ugyanebben az oklevélben Maros menti alföldi birtokokról szólva olvashatunk két főágú égerfáról, gyertyánról stb.⁶⁴ Nem ritka határjel a facsoport sem, mint pl. 1387-ben az Ecsegnél említésre kerülő *Keselyűfészek* nevű vadkörtefás.⁶⁵ Természetesen ezenkívül előfordult még bozótos hely, így pl. 1425-ben Gyomán a *Tövisestelek*.⁶⁶ Találkozunk ágaival összefonott, csonkolt, fűrott, bevagdalt, szeggel,

⁵⁷ SZABÓ 1969. 114.

⁵⁸ Új Magyar Tájszótár I. Budapest, 1979. 722.

⁵⁹ IMPLÓM 1971. 64.

⁶⁰ TAKÁCS 1987. 39.

⁶¹ Szűcs Sándor: Pusztai krónika. Budapest, 1946. 58.

⁶² HAAN 1870. II. 224.

⁶³ DL. 48027.

⁶⁴ DL. 30299.

⁶⁵ DL. 14751.

⁶⁶ DL. 63179.

vaskapoccsal megjelölt, törzsét különböző szélességben lehántolt (cserzett, megkerített, koszorúzott) stb. fával (8. kép). Az így megjelölt fákat határfának, jelfának, jegyfának, kereszties fának stb., s nagyon ritka adatként 1438-ban Gyula és Vári határjárásában *Esküdtfának* nevezték, mely alá még földhányást is emeltek.⁶⁷ A fák gyakran estek határvillongások áldozatául, így 1476-ban a póhalmiak panaszozzák, hogy a határuk szegletében álló fontos jelüket, egy vadkörtefát a Sima falubeliek kivágták és eltűzelték.⁶⁸

Már legkorábbi okleveleinkben is gyakran találkozunk a „*fossatum munimentum*” vagy „*fossa*” azaz árok szavakkal, s az Árpád-kori ásatások is arról tanúskodnak, hogy egyes falvakban még a telkeket is körül árkolták, annál inkább a falvakat. *Méri István* szerint az állattartó magyarok határjelölési módja az árok volt, s ezt igaerővel vonták meg, s szükség szerint tisztították is.⁶⁹ Az árokra, mint határjelre okleveleinkben is több példát találunk: 1425-ben Gyomán az *Aranyásás* nevű árok szerepel,⁷⁰ 1478-ban Füzesgyarmat és Külső-Harang között megújítják a határokat, s ekkor a Mustonrétnél már az 1329. évi állapothoz viszonyítva egy árkot is ásnak.⁷¹ Határjelző funkciójuk időtállóságára csak egy példát idézünk:⁷² „*Mezőmegyernek határterülete hajdan Csaba városának csaknem mostani középpontjáig terjedt. Még 1728 eszt. a mostani gymnasium és a szolgabírói lak közt lévő utca helyén egy mély árok állott, mely a megyeri határt a csabaitól elválasztotta.*” Természetesen ide soroljuk a forrásainkban határjelként gyakran előforduló, s az Alföld számos pontján megfigyelhető *Ördögárok* (Csörszárók) nevezett, még a római korban készült védművet is, melyet az egykori Sarmatia köré húztak (lásd pl. alább az 1525. évi oklevelet). Az ásott határjelek sorába tartozott továbbá a verem, a *gödör*, mint pl. 1425-ben Gyomán a *Szerehely*,⁷³ illetve az ennél sokkal fontosabb szerepet játszó, s ezért a határvillongások egyik főszereplőjévé váló *kút* is. Leggyakrabban az *öregkút* elnevezéssel találkozunk, így pl. 1394-ben Fövenyes, Kigyós és Vadad,⁷⁴ 1425-ben Gyoma határjárásában.⁷⁵ Bármilyen furcsának tűnik is, az ásott emlékek kapcsán szólnunk kell a temetkezőhelyről, mint határjelről. A 18. században, elsősorban a Dunántúlon, még élő gyakorlat volt, hogy a nagyobb emlékezet kedvéért az idétlen gyerekeket, a gonosztevőket (Akasztófadomb), az ismeretlen vízbefúttakat, a közösség által be nem fogadott személyeket stb. valamilyik határjelbe temették el. Nem véletlenül terjedt el az a halálos fenyegetést rejtő szólás: *határt csinálunk belőled*, azaz megölünk és akkor, mint erőszakos halállal elhunyt személyt, a határszélre temetünk.⁷⁶ Szerencsénkre e témakörből mi egy korábbi Békés megyei példával is rendelkezünk. 1536-ban a szentetornyai gazdatisztek és jobbagyok oly dühödten védték falujuk határait, hogy a királtságú ispánt és az ellenlábás

---

⁶⁷ DL. 13245.

⁶⁸ DL. 107386.

⁶⁹ SZABÓ 1969. 110–111.

⁷⁰ DL. 63179.

⁷¹ KARÁCSONYI 1896. 189.

⁷² HAAN 1870. I. 236.

⁷³ DL. 63179.

⁷⁴ DL. 7914.

⁷⁵ DL. 63179.

⁷⁶ TAKÁCS 1987. 203–212.

település néhány lakosát szántás közben megrohanták, megverték és fogságba hurcolták, s hogy a határt a többiekkel is jól megjegyeztessék, egy Rác, másként Vég Balázs nevű királysági jobbágy bal kezét és jobb lábát hátul összekötözték, s elhatározták, hogy a határárokba temetik. Szándékuktól csak a szénási lakosok közbenjárására álltak el.⁷⁷ A valóságtól talán nem tűnik teljesen elrugaszkodottnak azon feltevésünk, hogy a kurgánokba utólag ástott, árkokban és a határ más pontjain fellelt, sírmező nélküli magányos sírok egy része az előbb elmondott szokás miatt került valamelyik határpontba. Különösen igazolható megfigyelésünk abban az esetben, ha a magányos sír esetleg közép- vagy hódoltságkori mellékletet is tartalmaz.

Végül következék az igen részletes, vizsgálódásunk talán legértékesebbnek tartott forrása, melynek latin nyelvű eredetije 16 oldalas össze nem fűzött füzet, hasznos szövegeoldalainak száma hét. Jelzete: DL. 31048. A *Kenéz Győző* által fordított oklevél része a Békés megye középkori okleveleit tartalmazó, a Békés Megyei Levéltár gondozásában megjelenő kiadványnak. A helyneveket közli és az oklevelet elemzi, továbbá eddigi irodalmát közli *Jankovich B. Dénes*. Az áttekinthetőség kedvéért a hasznos szövegeoldalakat sorkihagyással választottuk el. Az oklevél nemcsak Békéscsaba és környéke számos határnevét tartalmazza, hanem a bejárásan tanúként részt vevők, a szomszédok és a jobbágyok felsorolásával kisebbfajta korabeli családnév-tárral is szolgál:

„Szent Bereck püspök és vértanú ünnepét közvetlenül követő keddi napon.⁷⁸ Hasonlóképpen az első elindulásnál, közel a *Kerekeghaz uta* nevű úthoz, amely *Gerendas* felé vezet, elhelyeztetett az első határjel északi irányban; majd pedig három határjel helyeztetett el az *Erdewgarok*-ban, szintén északi irányban; majd továbbhaladva az *Erdewgaroka*-tól hasonlóképpen három határjel helyeztetett el kelet felé, egészen a *Ketheshalom*-ig; és itt a *Ketheshalmon* hasonlóképpen elhelyeztetett egy határjel kelet felé. Hasonlóképpen kicsit továbbhaladva a *Ketteshalom*-tól közel egy bizonyos úthoz, melynek *Fyweswth* a neve, elhelyeztetett egy másik határjel kelet felé. Hasonlóképpen innen továbbhaladva a *Kwthfelewthwalo Ketteshalom* nevű kisdombon, azon a kisdombon, amely *Kerekeghaz* pusztabirtok táján közelebb esik kelet felé, emeltetett a következő határjel. Hasonlóképpen továbbhaladva ezután a *Patthanthywhath*-ra szintén emeltetett egy határjel kelet felé; e határjel közelében kinőtt egy vadalmabokor, nem messzire a határjeltől. Hasonlóképpen ugyanazon a *Patthanthywhath*-on továbbhaladva, ugyanott, és még mindig kelet felé emeltetett egy másik határjel.⁷⁹ Hasonlóképpen innen először elindulva, közel *Kerekeghaz* pusztabirtok útjához, hasonlóképpen kelet felé, egy kicsinyke völgyben egy másik határjel feküdt.⁸⁰ Hasonlóképpen közben továbbhaladva kelet felé a *Korhanhath nevű mezőn* hasonlóképpen egy kőből

⁷⁷ KARÁCSONYI 1986. 313–314.

⁷⁸ JANKOVICH 1991. 173–175; MRT 10. 244. (Szent Bereck püspök és vértanú ünnepét közvetlenül követő keddi napon, azaz 1525. november 14-én, mely – mint az alább kiderül – a határjárás és határjelek elhelyezésének csak a kezdőnapja volt.)

⁷⁹ Ezt a sort törölték.

⁸⁰ Itt tehát nem kellett újat készíteni, mert e helyen „alia metasita est”, vagyis „egy másik határjel feküdt”, azaz a régi határjel, amely a földben volt.

épített határjel ásátott be.⁸¹ Ezután tovább haladva az imént említett *Kerekeghaz* pusztabirtok útja mellett, az ugyancsak említett *Korhanhath*-on hasonló módon kelet felé a másik határjel helyeztetett el. Innen ugyanezen a napon elmentünk *Pathyma*-ra, mely az *Ajthos*-i nemeseké; és ebben a menetben⁸² a határvonalak ügyében *Ewlweth*-i Weres Gáspárt eskettük fel, akinek útmutatása nyomán az alábbiakat jegyeztem fel.

Bereck ünnepe utáni szerdán.⁸³ Hasonlóképpen visszajőve az *Aythos*-i nemesek javaitól ismét Abranffy uraságok jószágaira, az első határkő keleti irányban a *Kazmanhath*-on helyeztetett el. Hasonlóképpen ezt követően továbbhaladva egy további határjelet helyeztek el ugyancsak keleti irányban, azon a helyen, melynek neve *Kazmanhat Laponyagya*. Hasonlóképpen ezután egy másik határjel helyeztetett el a *Soskwthath* nevű helyen, szintén keleti irányban. Hasonlóképpen egy másik határjelet helyeztek el a *Kerezthwthath* nevű helyen; ez az út *Gywlá*-ra vezet keleti irányban. Hasonlóképpen egy másik határjel helyeztetett el keleti irányban a *Marthondombya*-n. Ismét egy másik határjel is elhelyeztetett keleti irányban ugyanott *Marthondomban*-n.

A *Kesche* nevű rétig terjedően az utolsó határjel ott helyeztetett el amelynek neve *Kesehezegeth alath walo hathar*. Hasonlóképpen a Szent Bereck ünnepét követő legközelebbi csütörtöki napon, tudniillik Szent Otmár hitvalló ünnepén⁸⁴ az első határjel a *Kethyekerwlethy* nevű helyen helyeztetett el, ugyanazon *Kechye* nevű rét területén, keleti irányban. Hasonlóképpen ezután továbbhaladva, ugyanannak a *Kyche* nevű rétnak a végén, keleti irányban, egy másik határjel is emeltetett. Hasonlóképpen közben egy további határjel is elhelyeztetett keleti irányban a *Kethesdhath*-nak nevezett helyen. Hasonlóképpen ismét egy másik határjel is elhelyeztetett kelet felé a *Kethesd*-nek nevezett hely köré. Hasonlóképpen időközben egy másik határjel helyeztetett el annak a vízfolyásnak közelében, melynek *Zarthosher* a neve, szintén keleti irányban. Miközben továbbhaladtunk, elhelyeztetett egy további határjel a *Derszyszygethe* végénél a keleti oldalon. Hasonlóképpen a továbbiakban, illetve ezt követően emeltetett egy másik határjel a *Chykoser* nevű helyen; ez a *Chykoser* a *Lenchester*-ből indul ki kelet felé. Hasonlóképpen visszatérve az északi irányba, az első határjel elhelyeztetett a fentebb említett *Lenchester*-ben. Hasonlóképpen továbbhaladva a *Lenchester* mellett, ugyanott elhelyeztetett egy másik határjel is északi irányban. Időközben ugyanott, a *Lenchester* mellett még egy harmadik határjel is elhelyeztetett, északi irányban. Még ugyanott, a *Lenchester* mellett egy másik határjel is elhelyeztetett, de nyugati irányban. Végül a további határjel a *Zygendfoka* nevű helyen helyeztetett el, és attól a határjeltől kezdődően a *Zygendfoka* nevű terület a *Chyaba*-i oldalról mindkét oldalon Abranffy-hoz tartozik; viszont ennek a *Zygendfoka* nevű területnek *Wesze* felé eső fele része megint csak az Abranffy-részhez tartozik, részben pedig az őrgrof úré.⁸⁵

---

⁸¹ A „meta edificatoria” szó szerinti jelentése: „megépített határjel”; melyet a korban egyformán használnak mind a kőből, mind pedig a téglából megépített (de feltétlenül kőművesmunkát igénylő) határjelek-re.

⁸² Vagyis a határjárás és a határjel elhelyezés következő szakaszában.

⁸³ 1525. november 15.

⁸⁴ 1525. november 16.

⁸⁵ Brandenburgi György

Az 1525. esztendőben, Szent Bereck püspök és hitvalló ünnepét közvetlenül követő kedden,⁸⁶ a *Zyladhath* nevű helyen az *Aythos*-i nemesek az alábbi tanúkat állították elő. A felperesek az őgróf, az alperesek az említett *Aythos*-i nemesek: *Gywláról* Nemes *Marthonos*-i Olah János az őgróf úr tanúja, a tekintélyes Aztalnak Péter szintén az övé, a tekintélyes Sebesthyen János az övé, a tekintélyes Nagy Péter az övé, a tekintélyes Hawa Pál az övé, hasonlóképpen *Megyes*-i Wayda Balázs ugyancsak az övé. A tisztas *Kethsopron*-i Chybak Balázs, Harazhy Gergely tanúja. A tisztas *Janoshaza*-i Chyolnykos Mihály, néhai More Zsigmondé. A tisztas *Chyaba*-i Bwza Benedek, Abranffy Péter [tanúja]. A tisztas *Gywla*-i Thari Domokos, az őgróf úr [tanúja]. A tisztas *Gywla*-i Henck László, az őgróf úr [tanúja.] A tisztas *Gywla*-i More Miklós az őgróf úr [tanúja].

Határjárás az *Aythos*-i nemesurakkal

Hasonlóképpen az első határjel közel ahhoz az úthoz emeltetett fel, amely *Kiyos*-ról⁸⁷ keleti irányban *Sopron*-ba vezet. Hasonlóképpen a második határjel a *Zarwashath* nevű helyen emeltetett, nyugati irányban. Hasonlóképpen továbbhaladva, egy másik határjel elhelyeztetett a *Zylashath*-on, nyugati irányban. Hasonlóképpen időközben tovább haladva, elhelyeztetett egy másik határjel a *Rothmahath*-on a *Rothyma*-i templom helye közelében, nyugati irányban. Hasonlóképpen elhelyeztetett egy másik határjel is a *Kenderhath* nevű helyen, egészen északi irányban. Hasonlóképpen az utolsó nyugati határjel az, amely a *Sopron* felé vezető út, valamint ama másik út mellett helyeztetett el, amely *Kerekeghaz* pusztabirtokra vezet, kelet felé. Ismét visszatérve a keleti oldalra, elhelyeztetett egy másik határjel is közel egy bizonyos úthoz: a *Fywewth*-hoz, mely *Kerekeghaz*-ra vezet. Továbbhaladva, elhelyeztetett egy másik határjel keleti irányban az *Awashat*⁸⁸ nevű helyen. Időközben elhelyeztetett egy másik határjel a *Rothina wegsew hatha*-n, *Chyaba* felől, keleti irányban. Ezen a határrészen ezt a határvonal kijelölést a tekintélyes *Megyes*-i Wayda Balázs útmutatása alapján végeztem el.

A rákövetkező szerdán, miközben visszatérünk az *Erdewgaroka* nevű helyre, keleti irányban elhelyeztetett egy határjel ugyanazon az *Erdewgaroka* nevű helyen; és egészen eddig a határjelig az *Aythos*-i nemesek határszomszédosak az Abranffy uraságokkal. Ettől a felső határjeltől kezdve az *Aytos*-i nemesek határszomszédosak lesznek az őgróf úr *Kerekeghaz* nevű pusztabirtokával. Hasonlóképpen továbbhaladva, keleti irányban a *Komlóshath* nevű helyen új határjel helyeztetett el. Hasonlóképpen ezután innen továbbhaladva, ugyanúgy egy másik határjel helyeztetett el keleti irányban a *Borsoshath* nevű helyen. Hasonlóképpen ismét továbbhaladva, a következő határjel a *Borsodhel* nevű helyen helyeztetett el, keleti irányban. Ezután, ezek mellett elhaladva, egy másik határjel helyeztetett el, a *Rawazlyk* nevű helyhez közel, attól balra, keleti irányban. Időközben továbbhaladva, elhelyeztetett egy határjel azon a helyen, melynek *Kazmanwege* a neve, *Kyosi* falu felőli oldalon, keleti irányban. Hasonlóképpen ezt követően tovább haladva emeltetett egy határjel feljebb, *Custoskwhafellte*-n, mindig

⁸⁶ Vagyis 1525. november 14-én, a határjárás első napján. A feljegyzés készítője itt jelezte először az 1525-ös évszámot.

⁸⁷ Kígyósról

⁸⁸ A szó olvasata bizonytalan, mivel kezdőbetűje javított. Az eredeti „*Awashatan*” alak utolsó két betűjét, a helyhatározóragot, azonos kéz bizonytalanul lehúzta.

keleti irányban, *Chyaba* falubirtok felől. Hasonlóképpen egy másik határjel is elhelyeztetett időközben, amint előre haladtunk a *Kettheshalom* alatt az *Wtze*-ben. Hasonlóképpen tovább haladva, szintén elhelyeztetett egy másik határjel a *Nadashatha* nevű helyen, keleti irányban. Hasonlóképpen innen továbbindulva, keleti irányban, elhelyeztetett egy másik határjel, közel a *Kenderzer ferthe*-hez.⁸⁹ Hasonlóképpen elhelyeztetett egy másik határjel keleti irányban a *Rekettyesferthe* és a *Kenderzerferthe* között. Hasonlóképpen időközben egy további határjel helyeztetett el a *Naghrakethyes* nevű helyen, keleti irányban. Hasonlóképpen a végső és záró határjel a *Gywla*-i út közelében helyeztetett el a *Keyosrethe* nevű helyen, déli irányban. Mindezeket én az őrgrof úr *Megyes*-en lakó Wayda Balázs nevű esküdtje és Nagy Péter, az őrgrof úr *Gywla*-n lakó esküdtje tájékoztatása alapján jegyeztem fel.

Azok a tanúk, akiket Abranffy Péter állított elő *Fabyanfoka* ügyében,⁹⁰ csütörtöki napon Ottmár ünnepén.⁹¹ Nemes Bedek Lukács, *Chathar*-ról, Nemes Thamasi János, ugyanonnan, Nemes Nagy Miklós ugyanonnan. A nem nemesi rendű Bwba Péter *Gerlá*-ról, aki Abranffy Miklós [tanúja]. A nem nemesi rendű Marhyas István ugyanonnan, aki Abranffy Péter [tanúja]. *Gerla* felől kezdve, északi irányban haladva, *Sebesthyenne fya fokanak és feneken*, egészen *Fabyanfoka*-ig. A másik alkalommal: Szent Ottmár apát és hitvalló ünnepét követő legközelebbi pénteki napon,⁹² a helyszínen, *Fabyanfoka*-n, az őrgrof úr tanúi: Nemes *Chathar*-i Borsos Miklós, Nemes Gyerfy Bálint *Banhya*-ról, Nemes Danch Máté *Chythar*-ról. A nem nemesi rendű Faggyas Gergely *Damfok*-ról, aki Bekessy Demeter [jobbágya]. Nemes *damfok*-i Bekessy Mihály. Az előállított tanúk vallomásaiból az alábbi megállapításra jutottunk: A *Fehér-Körös* folyása mellett először találtunk egy folyómedret, amelyet *Sebestyenyfa foka*-nak neveznek, s amely a *Sykondzeg*-nek nevezett erdő mellett van. Ezt a medret határoztuk meg első határjelként. Folyamatosan tovább haladva dél felé *Fabyanfoka*-ig, ahol az említett *Sebestyenyfa foka* nevű leér a *Fabyanfoka*-ig. Mindvégig ezt a medret hagytuk meg a határvonalától átmenve észak felé az *Agwenyewth*-ig, határvonalnak ezt a két medret határoztuk meg állandó határnak. Úgy azonban, hogy ha árvizek idején a *Sebestyenyfa* állóvizeket alakítana ki, akkor ezeknek a vizeknek jövedelméből, illetőleg a belőlük kifogott halakból az őrgrof úr és az Abranffyak egyformán részesedjenek. Időközben továbbhaladva *Sebestyenyfafoky*-n át, nyugati irányban emeltünk⁹³ egy határjelet. Majd ismét továbbhaladva, azon a helyen, ahol a *Sebesthyenyfa foka* bele-torkollik a *Fabyanfoka*-ba, nyugati irányban egy másik határjelet emeltünk.

Hasonlóképpen áthaladva a *Fabyanfoka* nevű medren, közel az *Agfewenywth* nevű úthoz, déli irányban egy másik határjel helyeztetett el. Hasonlóképpen kissé elhaladva

⁸⁹ *Kenderszerfertőjéhez*, azaz kenderáztatóhelyéhez.

⁹⁰ Szó szerint: „részéről”.

⁹¹ 1525. november 16-án, Szent Ottmár apát ünnepén.

⁹² 1525. november 17-én.

⁹³ Itt először, de az elkövetkezőkben többször az „unam metam ereximus”, vagyis „egy határjelet emeltünk” fordul elő az eddigi „erecta est meta” vagyis „emeltetett egy határjel” helyett. Árnyalati különbségnek tűnik ugyan, de azt bizonyítja, hogy a feljegyzés készítője – mindkét peres fél bizalmát élvezve – személyesen is részt vett a határjel elhelyezésénél.

ettől a határjeltől nyugat felé, elhelyeztetett egy másik határjel, a *Borosgyan* nevű helyen. Hasonlóképpen továbbhaladva nyugat felé, elhelyeztetett a következő határjel a *Borosgyanoldal* nevű helyen. Hasonlóképpen ugyanazon a *Borosgyanoldal*-on, nyugati irányban elhelyeztetett egy másik határjel. Hasonlóképpen a *Borosgyan* nevű hely és a *Zeleser* között, nyugati irányban hasonlóképpen elhelyeztetett egy másik határjel. Hasonlóképpen egy kis távolságnyt tovább menve, mindig nyugati irányban haladva, ismét elhelyeztetett egy másik határjel *Borosgyan* és a *Zeleser* között. Hasonlóképpen még tovább menve, elhelyeztetett egy másik határjel, nyugati irányban, a *Gywlaywth* közelében. Az utolsó határjel – mindig nyugatnak haladva – azon a helyen helyeztetett el, ahol a *Chyathar* felől jövő út beletorkollik a *Gywla*-i útba, és itt fejeződnek be a vitás területek az őrgróf úr és Abranffy Péter között.

Ugyancsak azon a napon, tudniillik, Szent Ottmár apát és hitvalló ünnepét követő pénteken elindultunk, hogy elvégezzük a birtokmegosztást a *Kamwth*-i nemesek és ugyanazon őrgróf úr között, a *Chyaphegyese*-i mezőföldre, ugyanazon őrgróf úr *ZenthMyklos*-i esküdtjeivel. Ugyanazon *Kamwth*-iak tanúi, akiket előállít *Ketteskorhanth* és *Korhanhath* helyen. A nem nemesi rendű Fazokas Ferenc *Gywr*-ről, az őrgróf tanúja. A nem nemesi rendű Keresy Bernát *Gywr*-ről, az őrgróf tanúja. A nem nemesi rendű Zepes Demeter *Bekes*-ről, az ugyanottani plébános úr tanúja. A nem nemesi rendű Bwza Benedek *Chyaba*-ról. A nem nemesi rendű Pyncheg István *Pohaly*-ről, Nadánj István tanúja. A nem nemesi rendű Marhas János *Muron*-ról, Bekffy László tanúja. A nem nemesi rendű Pathaky Ambrus ugyanonnan, Bekffy Mihály tanúja. A nem nemesi rendű Pathaky János ugyanonnan, ugyanazon Bekffy Mihály tanúja. A nem nemesi rendű Farkas Balázs *ZenthMyklos*-ról, az őrgróf úr tanúja.⁹⁴ A felperesek saját személyükben tesznek esküt: Nemes *Kamwth*-i Warsan Balázs. Nemes Zyws András ugyanonnan. Nemes Warsan Gergely ugyanonnan. Nemes Kamwth Gyergely ugyanonnan. Nemes Pynchey Gergely ugyanonnan.

Szent Bereck püspök és hitvalló ünnepét közvetlenül követő keddi napon, nemes Abranffy Péter tanúi, akik az őrgróf úr *Kerekeghaz* nevű pusztabirtokán esküt tettek. A felperes: az őrgróf úr. Az alperes: Abranffy Péter úr. Nemes *Elweth*-i Farkas Gáspár, esküt tett. Nemes Pálffy Ágoston ugyanonnan, esküt tett. Nemes Weres Gáspár ugyanonnan, esküt tett. Nemes Wad Tamás ugyanonnan, Nemes Ethwes Gáspár ugyanonnan, Nemes Thelek Pál ugyanonnan, Nemes Zabo Tamás ugyanonnan, Nemes Kis István ugyanonnan, Nemes Gyaraky Márton ugyanonnan, Nemes Zeel Demeter ugyanonnan, Nemes Wad Fülöp ugyanonnan, Nemes Szabo András ugyanonnan, Nemes Thelek György ugyanonnan, Nemes Nemeth Mihály ugyanonnan, Nemes Chyeyzey György ugyanonnan, Nemes Imreffy János ugyanonnan, Nemes Zeel Tóbiás ugyanonnan, Nemes Bwza Mihály ugyanonnan, Nemes Adoryan Gergely ugyanonnan, Nemes Ethwes Gergely ugyanonnan, Nemes Chyeley György ugyanonnan.⁹⁵ A nemesi rendű Rythka Tamás *Mezewmegyer*-ről, a *Wezthew*-n lakó Abranffy István ta-

⁹⁴ A feljegyzés készítője a felsorolt nyolc nevet áthúzással törölte, ám helytörténeti szempontból fontosnak tartjuk, s ezért, amennyire az áthúzás engedi, ezeket is közöljük.

⁹⁵ A fenti nevek mellett egyenként már nem tüntette fel a feljegyzés készítője, hogy „esküt tett” – mint az előző háromnál –, hanem a 18 név mellé egy nagy kapcsos zárójelet téve odaírta: „Jurati”, vagyis „esküt tettek”.

núja.⁹⁶ Nemes *Elweth*-i Bwza Pál, Nemes Theleky Imre ugyanonnan, Nemes Chyapo Péter ugyanonnan, Nemes Zentkyraly Bertalan ugyanonnan, Nemes András Imre ugyanonnan, Nemes Pwlya Péter ugyanonnan, Nemes Berechky János ugyanonnan.”
(Itt megszakad ez a helytörténeti szempontból ritkaságszámba menő, jelentős forrásértékű határjáró feljegyzés.)

IRODALOM

BENDEFY 1960.

Bendefy: A Gyula–Icece-dombi középkori határkő. In.: A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve. (Szerk.: Dankó Imre) Gyula, 1960. 47–48.

BERZE 1916.

Berze Nagy János: Adalékok Arany „Hamis tanu”-jának tárgytörténetéhez. Ethnographia 1916. 132–134.

BINDER 1916.

Binder Jenő: Adalékok Arany „Hamis tanu”-jának tárgytörténetéhez. Ethnographia 1916. 209–210.

GYÖRFFY 1916.

Györffy István: Magyar adalékok Arany „Hamis tanu”-jának mondájához. Ethnographia 1916. 210–211.

GYÖRFFY 1922.

Györffy István: Néhány adalék a régi határjelekhez. Föld és Ember 1922. 73.

HAAN 1870.

Haan Lajos: Békés vármegye hajdana I–II. Pest, 1870.

HAVASSY 2001.

Havassy Péter: Az Alföld középkori határjeleinek kérdéséhez. In.: Tanulmányok Farkas József tiszteletére. Studia Szatmariensia 1. (Szerk.: Cservényák László) Mátészalka, 2001. 39–45.

IMPLÓM 1971.

Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. Békéscsaba, 1971.

IPOLYI 1929.

Ipolyi Arnold: Magyar Mitológia. Budapest, 1929.

---

⁹⁶ A soron következő hét nemes is nyilvánvalóan a *Vésztőn* rezideáló Ábránfi István tanúja.

JANKOVICH 1983.

Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. (Bevezette, jegyzetekkel ellátta és közlést teszi Jankovich B. Dénes) Békéscsaba, 1983.

JANKOVICH 1991.

Jankovich B. Dénes: Középkori települések a mai Békéscsaba határában. In.: Békéscsaba története I. A kezdetektől 1848-ig. (Szerk.: Jankovich B. Dénes, Erdmann Gyula) Békéscsaba, 1991. 169–206.

KARÁCSONYI 1896.

Karácsonyi János: Békésvármegye története II. Gyula, 1896.

LÜKŐ 1956.

Lükő Gábor: A gyulai vár. Gyula és a Körösök története a honfoglalás korától napjainkig. Gyula, 1956.

MAKSAY 1971.

Maksay Ferenc: A magyar falu középkori településrendje. Budapest, 1971.

MRT 6.

Ecsedy István – Kovács László – Maráz Borbála – Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 6. Békés megye régészeti topográfiája IV/1. A szeghalmi járás. (Szerk.: Torma István) Budapest, 1982.

MRT 8.

Jankovich B. Dénes – Makkay János – Szőke Béla Miklós: Magyarország régészeti topográfiája 8. Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás. (Szerk.: Makkay János) Budapest, 1989.

MRT 10.

Jankovich B. Dénes – Medgyesi Pál – Nikolin Edit – Szatmári Imre – Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 10. Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. (Szerk.: Jankovich B. Dénes) Budapest, 1998.

RIEDL 1897.

Riedl Frigyes: Arany egyik költeményéről. In.: Kármán Mór-Emlékkönyv. Budapest, 1897. 160–161.

RÓHEIM 1916.

Róheim Géza: A hamis tanu. Ethnographia 1916. 212–221.

SZABÓ 1850–1851.

Szabó Károly: A magyar helyneveinkről. Körös-Tartsa helynevei. Új Magyar Múzeum I. 1850–1851. 370–377.

SZABÓ 1969.

Szabó István: A középkori magyar falu. Budapest, 1969.

SZABÓ 1971.

Szabó T. Attila: Az emlékezetet hátuljokra verik. In.: A szó és az ember. Válogatott tanulmányok, cikkek II. Bukarest, 1971. 30–34.

TAKÁCS 1987.

Takács Lajos: Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon. Budapest, 1987.

TÁRKÁNY 1981.

Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981.

RÖVIDÍTÉSEK

DL. = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Budapest

Inspection of landmarks and boundary marks in Békés County of the Middle Ages

– Péter Havassy –

Résumé

The most secure protection of the boundaries is the proper marking out of them, namely firm, well visible marks should be created or fixed on the boundary of the settlement in order to let know evidently and immediately for everybody where the boundary was. This is why that in all Ages the exact marking out of the boundaries was regarded so important, that it was ordered generally by the prince or by a high dignitary. All boundary withdrawal or arrangement related actions were made by the county bailiff, sub-prefect, later by the district administrator or by chance by a county counsellor. Besides them also the royal people, a member of one authentic place, as well as the noble neighbours and boundary markers, and generally the elder serfs were involved in the act. It happened often that during the inspection of landmarks younger inhabitants were beaten, flogged or tugged at their hair etc. But besides the beating there was also a practice that could be regarded as general: the almost compulsory education, teaching of the youngs about the the boundary points of the settlement. The oral tradition, the collective memory and the community, taking care consciously, strictly of the remembrance sometimes had recorded several hundred

years old state, and this statement of us is especially valid for those cases, when at the beginning of the 18th century the evidences during the again inspections of the landmarks and the data of the once documents are in accordance. Thus the continuous population – that took care of the meta-s and also provided the knowledge of the marks, so to say maintained the memory – is a very important condition of the preservation of the boundary marks. Comparing the Middle Ages and 18th century place-names of some villages seems evidently the survival of the old boundary marks till the new Ages, also in case of those settlements that's inhabitants were totally destroyed – according to the opinion of the researchers – during the Turkish times. Anyway a few inhabitant should have survived the Turkish occupation, or returned to his/her former village, otherwise the transfer/survival of the geographical names could not be possible.

Detailed boundary descriptions of some villages – several of them were on the Great Plain – endowed in whole already in the 19th century, prove the ancientness of the boundaries. There were rank differences among the boundary marks. Some of them were denominated as *capitalis* or *capitaneus meta* i.e main boundary mark. The boundary marks could have been natural or artificial or a mixture of both, e.g. when a cross was engraved or a large nail was driven into a living tree etc. The streams, rivers, brooks, swamps, ponds, lakes, various trees and line of trees (sometimes also bushes) were the main natural marks. Furthermore – especially on the Great Plain – the sand drift created dunes named „*halom*” (mound), „*kurga*”, „*kunhalom*” could be reargarded also as natural marks. But most of them were artificially – mainly for burial purposes – made protrusions. The smaller mounds, hillocks (*meta terrae*) were the most simple artificial boundary marks and they were well known also in other regions of Europe. The smaller or larger mounds were made identifiable – even afterwards – by placing, laying a lasting, remarkable object, boundary stone (the eldest is preserved in the Gyula Museum), often a characteristic stone or when it was not available – especially on the Great Plain – a brick.

E.g. the bond clump of grass, the bundle of reeds, a leafy branch (sign-board), a mark assembled from several leafy branches driven into the ground or fixed on a pole, the so-called „*csóva*” (brand) – in the Békés County dialect „*cúca*”) belonged to the temporary boundary marks. The trenches, pits, holes, wells and also the burials into boundary marks could be mentioned among the dug boundary marks. The examiners have often determined also the distance between the boundary marks, that distances were measured by step, somewhere else by throwing an ax (like the Germans did) or a stick, but most often they were measured by arrowshot.

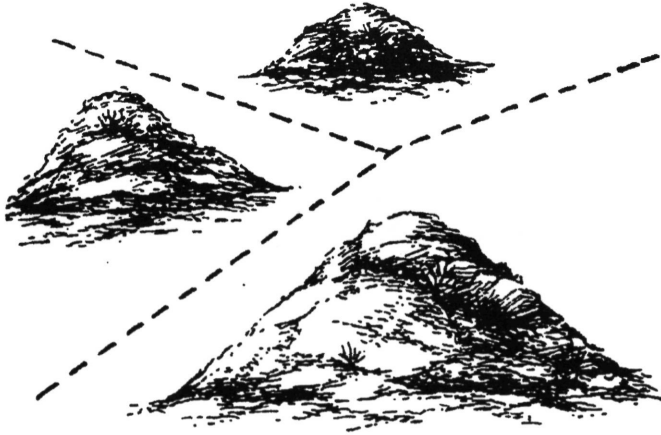
Havassy Péter
Erkel Ferenc Múzeum
H-5700 Gyula, Kossuth L. u. 17.

1. kép. Szeges fa mint határjel (TAKÁCS 1987. 51.)

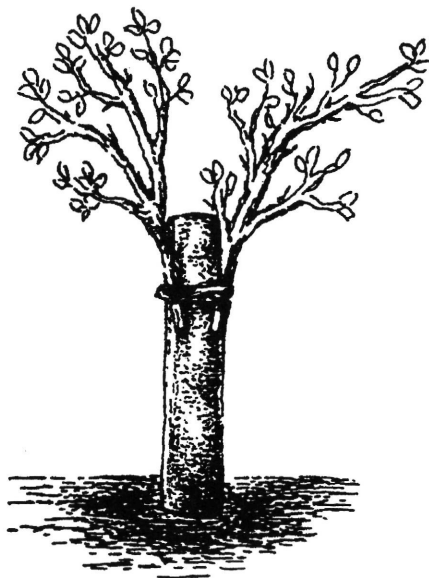
2. kép. A Gyula, Icce-dombi középkori határkő (LÜKŐ 1956. 11.)

3. kép. Hármás határhalom, három határ találkozásánál (TAKÁCS 1987. 89.)

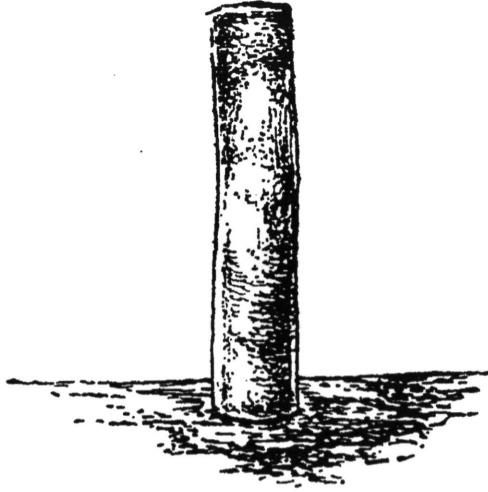
4. kép. A nádköteg mint határjel (TAKÁCS 1987. 31.)

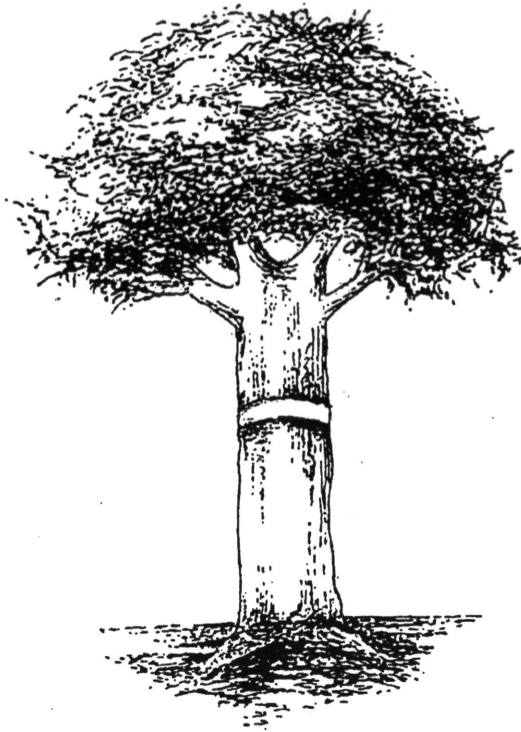
5. kép. Leveles ág, az ún. cégér, határjelnek letűzve (TAKÁCS 1987. 32.)

6. kép. Rúdra erősített csóva, Békés megyében cúca mint határjel (TAKÁCS 1987. 40.)

7. kép. Oszlop mint határjel (TAKÁCS 1987. 74.)

8. kép. Koszorúzott fa mint határjel (TAKÁCS 1987. 59.)